

Warszawa, dnia 20 października 2015 r.

Poz. 1020

**UCHWAŁA
PAŃSTWOWEJ KOMISJI WYBORCZEJ**

z dnia 5 października 2015 r.

w sprawie wytycznych dla obwodowych komisji wyborczych dotyczących zadań i trybu przygotowania oraz przeprowadzenia głosowania w obwodach głosowania utworzonych za granicą i na polskich statkach morskich w wyborach do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, zarządzonych na dzień 25 października 2015 r.

Na podstawie art. 161 § 1 ustawy z dnia 5 stycznia 2011 r. – Kodeks wyborczy (Dz. U. Nr 21, poz. 112, z późn. zm.¹⁾) Państwowa Komisja Wyborcza uchwała, co następuje:

§ 1. Ustala się wytyczne dla obwodowych komisji wyborczych dotyczące zadań i trybu przygotowania oraz przeprowadzenia głosowania w obwodach głosowania utworzonych za granicą i na polskich statkach morskich w wyborach do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, zarządzonych na dzień 25 października 2015 r., stanowiące załącznik do uchwały.

§ 2. W obwodach głosowania utworzonych na polskich statkach morskich w wyborach do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, zarządzonych na dzień 25 października 2015 r., wytyczne, o których mowa w § 1, stosuje się odpowiednio, z tym że:

- 1) ilekroć w wytycznych jest mowa o okręgowej komisji wyborczej, należy przez to rozumieć okręgową komisję wyborczą właściwą dla siedziby armatora;
- 2) obwodowa komisja wyborcza może zarządzić wcześniejsze zakończenie głosowania, pod warunkiem że wszyscy wyborcy wpisani do spisu wyborców oddali swoje głosy. Zarządzenie wcześniejszego zakończenia głosowania może nastąpić nie wcześniej niż o godzinie 18⁰⁰. O zarządzeniu zakończenia głosowania przewodniczący komisji niezwłocznie zawiadamia kapitana statku oraz, za pośrednictwem armatora, okręgową komisję wyborczą właściwą dla siedziby armatora;
- 3) sposób wykonywania zadań, o których mowa w rozdziale VII, określa uchwała Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 16 września 2015 r. w sprawie zasad i trybu przekazywania okręgowej komisji wyborczej właściwej dla siedziby armatora wyników głosowania i protokołów głosowania z obwodów utworzonych na polskich statkach morskich w wyborach do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, zarządzonych na dzień 25 października 2015 r. (M.P. poz. 928).

§ 2. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega ogłoszeniu.

Przewodniczący Państwowej Komisji Wyborczej: *W. Hermeliński*

¹⁾ Zmiany wymienionej ustawy zostały ogłoszone w Dz. U. z 2011 r. Nr 26, poz. 134, Nr 94, poz. 550, Nr 102, poz. 588, Nr 134, poz. 777, Nr 147, poz. 881, Nr 149, poz. 889, Nr 171, poz. 1016 i Nr 217, poz. 1281, z 2012 r. poz. 849, 951 i 1529, z 2014 r. poz. 179, 180 i 1072 oraz z 2015 r. poz. 1043, 1044 i 1045.

Załącznik do uchwały Państwowej Komisji Wyborczej
z dnia 5 października 2015 r. (poz. 1020)

WYTYCZNE DLA OBWODOWYCH KOMISJI WYBORCZYCH DOTYCZĄCE ZADAŃ I TRYBU
PRZYGOTOWANIA ORAZ PRZEPROWADZENIA GŁOSOWANIA W OBWÓDACH GŁOSOWANIA
UTWORZONYCH ZA GRANICĄ I NA POLSKICH STATKACH MORSKICH W WYBORACH DO SEJMU
RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ I DO SENATU RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ,
ZARZĄDZONYCH NA DZIEŃ 25 PAŹDZIERNIKA 2015 r.

Ilekcroć w wytycznych mowa jest o:

- 1) Kodeksie wyborczym – należy przez to rozumieć ustawę z dnia 5 stycznia 2011 r.
– Kodeks wyborczy (Dz. U. Nr 21, poz. 112, z późn. zm.);
- 2) loginie i haśle oraz kodach jednorazowych – należy przez to rozumieć sposoby
uwierzytelniania użytkowników w systemie informatycznym udostępnionym
przez Państwową Komisję Wyborczą;
- 3) komisji obwodowej lub komisji – należy przez to rozumieć obwodową komisję
wyborczą;
- 4) konsulu – należy przez to rozumieć odpowiednio kapitana statku;

Zgodnie z art. 161 § 1 Kodeksu wyborczego wytyczne Państwowej Komisji Wyborczej
są wiążące dla obwodowych komisji wyborczych. Dlatego też członkowie komisji
zobowiązani są zapoznać się z całością wytycznych i bezwzględnie je stosować.

W celu ułatwienia korzystania z wytycznych zostały one podzielone na rozdziały
przedstawiające sposób wykonywania poszczególnych zadań komisji:

Rozdział	Punkty
I. Informacje ogólne	1–11
Członkowie komisji	1–2
Mężowie zaufania i obserwatorzy międzynarodowi	3–5
Dziennikarze	6
Lokal wyborczy	7–11
II. Zadania komisji przed dniem wyborów	12–18
III. Zadania komisji w dniu wyborów przed otwarciem lokalu wyborczego	19–20
IV. Zadania komisji w trakcie głosowania	21–42
Otwarcie lokalu wyborczego	21
Postępowanie w przypadku skreślenia kandydata z listy, unieważnienia rejestracji listy lub skreślenia kandydata na senatora	22
Czynności przed wydaniem wyborcy kart do głosowania	23
Dopisywanie wyborców do spisu wyborców	24
Wydawanie wyborcom kart do głosowania	25–28
Przebieg głosowania	29–36
Szczególne zadania komisji wyznaczonych do głosowania korespondencyjnego	37
Przerwa w głosowaniu	38–42
V. Zakończenie głosowania	43–44
VI. Ustalenie wyników głosowania i sporządzenie protokołów głosowania	45–87
Informacje wstępne	45–48
Rozliczenie kart do głosowania	49–51
Ustalenie wyników głosowania	52–78

Uwagi do protokołów głosowania wnoszone przez mężów zaufania i członków komisji	79
Sporządzenie protokołów głosowania (informacje ogólne)	80–81
Sporządzenie protokołów głosowania w systemie informatycznym	82–84
Podpisywanie protokołów głosowania	85–86
Podawanie protokołów głosowania do publicznej wiadomości	87
VII. Przekazanie protokołów głosowania do okręgowej komisji wyborczej	88
VIII. Postępowanie z dokumentami z wyborów	89–90

Rozdział I

Informacje ogólne

Członkowie komisji

1. W dniu wyborów członkowie komisji są obowiązani nosić identyfikatory z imieniem i nazwiskiem oraz funkcją pełnioną w komisji.

Członkowie komisji nie mogą udzielać wyborcom pomocy w głosowaniu, z wyjątkiem pomocy udzielanej wyborcom niepełnosprawnym w zakresie, o którym mowa w art. 37c § 2 Kodeksu wyborczego, oraz polegającej na udzielaniu wyborcom informacji, o których mowa w pkt 22 i 28 niniejszych wytycznych.

2. Przewodniczący komisji kieruje pracami komisji, zwołuje jej posiedzenia i przewodniczy im. W razie nieobecności przewodniczącego jego obowiązki pełni zastępca przewodniczącego komisji.

Podczas głosowania przewodniczący komisji odpowiada za utrzymanie porządku i spokoju, czuwa nad przestrzeganiem tajności głosowania, przestrzeganiem zakazu prowadzenia w lokalu wyborczym i na terenie budynku, w którym lokal ten się znajduje, w jakiegokolwiek formie agitacji wyborczej (art. 107 § 2 Kodeksu wyborczego) i przestrzeganiem właściwego toku czynności podczas głosowania. Ma prawo zażądać opuszczenia lokalu przez osoby naruszające porządek i spokój (art. 49 § 2 Kodeksu wyborczego), a w razie potrzeby zwrócić się do odpowiednich służb o zapewnienie koniecznej pomocy (art. 49 § 3 Kodeksu wyborczego).

Przypadki zakłócenia głosowania odnotowuje się w punkcie 21 protokołów głosowania.

Mężowie zaufania i obserwatorzy międzynarodowi

3. Mężowie zaufania wyznaczeni przez pełnomocników wyborczych komitetów wyborczych (lub upoważnione przez nich osoby), które zarejestrowały listę kandydatów na posłów lub kandydata na senatora w danym okręgu wyborczym, mogą być obecni w dniu wyborów w lokalu wyborczym podczas wszystkich

czynności wykonywanych przez komisję. Do każdej komisji pełnomocnik wyborczy komitetu wyborczego spełniającego powyższy warunek może zgłosić po jednym mężu zaufania (art. 103 § 1 Kodeksu wyborczego). Mężowie zaufania danego komitetu wyborczego mogą jednakże zmieniać się w ciągu pracy komisji. Mężami zaufania mogą być wyłącznie pełnoletni obywatele Rzeczypospolitej Polskiej. Mężowie zaufania przedstawiają komisji zaświadczenie podpisane przez pełnomocnika wyborczego lub upoważnioną przez niego osobę, sporządzone według wzoru ustalonego przez Państwową Komisję Wyborczą uchwałą z dnia 9 marca 2015 r. w sprawie wzoru zaświadczenia dla mężów zaufania do obwodowych komisji wyborczych w wyborach do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, w wyborach Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej oraz w wyborach do Parlamentu Europejskiego w Rzeczypospolitej Polskiej (M.P. poz. 278). Jeżeli zaświadczenie wystawiła osoba upoważniona przez pełnomocnika, mąż zaufania okazuje komisji kserokopię tego upoważnienia. Zaświadczenia mogą różnić się między sobą wyglądem i układem graficznym, ale ich treść musi odpowiadać wzorowi ustalonym przez Państwową Komisję Wyborczą. Komisja sprawdza zgodność treści przedłożonego zaświadczenia z ustalonym wzorem oraz tożsamość osoby okazującej zaświadczenie. **Zaświadczenie i upoważnienie do jego wystawienia może być przedstawione w formie kopii (np. kserokopia, skan, wydruk z e-maila itp.).**

4. Podczas obecności w lokalu wyborczym mężowie zaufania noszą identyfikatory z imieniem, nazwiskiem, funkcją oraz nazwą komitetu wyborczego, który reprezentują. Identyfikatory nie mogą zawierać elementów kampanii wyborczej.

Mężowie zaufania mają prawo obserwować wszystkie czynności obwodowej komisji wyborczej, zarówno przed rozpoczęciem głosowania, w trakcie jego trwania oraz po jego zakończeniu (art. 42 § 4 Kodeksu wyborczego), zgłaszać przewodniczącemu komisji na bieżąco uwagi i zastrzeżenia, wносить uwagi do protokołów głosowania, z wymienieniem konkretnych zarzutów

(art. 75 § 6 Kodeksu wyborczego), oraz być obecni przy transmisji danych z protokołów do okręgowej komisji wyborczej, o ile transmisja taka będzie dokonywana, a także przy przekazywaniu protokołów głosowania okręgowej komisji wyborczej za pośrednictwem konsula.

Mężowie zaufania nie mogą wykonywać żadnych czynności członka komisji, pomagać wyborcom w głosowaniu ani udzielać im wyjaśnień. Mężowie zaufania nie są uprawnieni także do liczenia ani do przeglądania kart do głosowania przed rozpoczęciem głosowania, w trakcie głosowania i po jego zakończeniu. Oznacza to m. in., że mężowie zaufania nie mogą mieć żadnego kontaktu fizycznego z kartami do głosowania (nie mogą dotykać kart) w żadnym momencie, tj. przed rozpoczęciem głosowania, w trakcie głosowania i po jego zakończeniu. Mężowie zaufania mogą natomiast obserwować liczenie głosów przez komisję i ustalanie przez nią wyników głosowania. Niedopuszczalne jest utrudnianie przez członków obwodowej komisji wyborczej obserwacji mężom zaufania wszystkich wykonywanych czynności.

Obserwacja czynności wykonywanych przez komisję obwodową nie uprawnia mężów zaufania do utrwalania pracy komisji za pomocą aparatów fotograficznych lub kamer. Dopuszczalne jest natomiast fotografowanie oraz filmowanie protokołów głosowania podanych do publicznej wiadomości przez obwodową komisję wyborczą.

Zainteresowani mężowie zaufania mogą, w miarę możliwości technicznych, otrzymać kopie protokołów głosowania. Oznacza to, że komisje mają obowiązek wydania kopii protokołów w przypadku zgłoszenia takiego żądania przez męża zaufania lub członka komisji, jeżeli tylko pozwalają na to możliwości techniczne. Nie jest to zatem decyzja uznaniowa komisji, lecz jej obowiązek. Niewydanie kopii protokołów możliwe jest wyłącznie w sytuacji braku sprawnego urządzenia (kserokopiarki) umożliwiającego sporządzenie kopii lub brak możliwości wydruku kopii protokołów. Uwierzytelnienia wydruku kopii protokołów dokonuje przewodniczący komisji lub jego zastępca. Dotyczy to również przypadku gdy konieczne było sporządzenie

nowego protokołu (lub protokołów) głosowania lub naniesienie poprawek na już sporządzonym protokole (lub protokołach).

Wykonywanie uprawnień mężów zaufania nie może utrudniać pracy komisji, zakłócać powagi głosowania ani naruszać jego tajności. Niedopuszczalne jest także wchodzenie przez mężów zaufania do pomieszczenia za zasłoną, zapewniającego tajność głosowania, w chwili, gdy w pomieszczeniu tym znajduje się wyborca, nawet jeśli wyraził on na to zgodę.

Przewodniczący komisji może wydawać polecenia o charakterze porządkowym, w przypadku gdy działania mężów zaufania wykraczają poza ich uprawnienia, utrudniają pracę komisji, zakłócają powagę głosowania lub naruszają jego tajność. Fakt ten należy odnotować w punkcie 18 protokołów głosowania.

Przewodniczący komisji informuje mężów zaufania o przysługujących im prawach i wskazuje im miejsce w lokalu wyborczym, które musi umożliwiać obserwację mężom zaufania wszystkich czynności wykonywanych przez komisję. Dopuszczalne jest przemieszczanie się mężów zaufania w trakcie obserwowania przez nich wszystkich czynności, z zastrzeżeniem, że nie będzie to utrudniało pracy komisji, ani zakłócało przebiegu głosowania. Kwestie organizacyjne, w tym dotyczące wskazania mężom zaufania miejsca w lokalu komisji zapewniającego możliwość obserwacji wszystkich czynności należą do kompetencji przewodniczącego danej obwodowej komisji wyborczej.

5. Przy wszystkich czynnościach komisji mogą być również obecni obserwatorzy międzynarodowi zaproszeni przez Państwową Komisję Wyborczą. Obserwatorzy międzynarodowi przedstawiają komisji zaświadczenie wydane przez Państwową Komisję Wyborczą. Obserwatorzy posiadają uprawnienia mężów zaufania, z wyjątkiem prawa do wnoszenia uwag do protokołu (art. 50 § 2 Kodeksu wyborczego). Nie mogą oni wykonywać żadnych czynności członka komisji, pomagać wyborcom w głosowaniu ani udzielać im wyjaśnień.

Dziennikarze

6. W czasie głosowania w lokalu wyborczym mogą przebywać dziennikarze posiadający ważną legitymację dziennikarską lub inny dokument potwierdzający reprezentowanie redakcji.

Dziennikarze są obowiązani zgłosić swoją obecność przewodniczącemu komisji oraz stosować się do zarządzeń mających na celu zapewnienie powagi i tajności głosowania. Dziennikarze nie mogą przeprowadzać wywiadów w lokalu, w którym odbywa się głosowanie. Dopuszczalne jest natomiast, po uzyskaniu zgody przewodniczącego komisji oraz osób, których wizerunek jest utrwalany, filmowanie i fotografowanie przebiegu głosowania.

Dziennikarze nie mogą przebywać w lokalu wyborczym przed rozpoczęciem głosowania oraz po jego zakończeniu. Jednakże za zgodą właściwej okręgowej komisji wyborczej dopuszczalne jest sfilmowanie i sfotografowanie przez przedstawicieli prasy momentu otwierania przez obwodową komisję wyborczą urny wyborczej i wyjmowania z niej kart do głosowania. Po wykonaniu tej czynności przedstawiciele prasy obowiązani są niezwłocznie opuścić lokal komisji.

Lokal wyborczy

7. W lokalu wyborczym powinny znajdować się: godło Rzeczypospolitej Polskiej, urna wyborcza, pomieszczenia lub osłony zapewniające tajność głosowania umieszczone w takiej liczbie i w taki sposób, aby zapewnić sprawny jego przebieg. Miejsca za osłonami powinny być wyposażone w przybory do pisania. W miejscach tych należy także umieścić plakat informacyjny Państwowej Komisji Wyborczej o sposobie głosowania.

Lokal wyborczy powinien być dobrze oświetlony, w szczególności dotyczy to miejsc zapewniających tajność głosowania.

Ponadto lokal wyborczy powinien być – w miarę możliwości – tak urządzony, aby wyborca po otrzymaniu kart do głosowania kierował się bezpośrednio do miejsca za osłoną, a następnie w stronę urny.

Wystrój lokalu wyborczego powinien odpowiadać powadze głosowania. Dotyczy to również estetyki urny wyborczej. **Niedopuszczalne jest użycie jako urny wyborczej przedmiotów, których codzienne przeznaczenie powoduje, że wykorzystanie ich jako urny wyborczej naruszałoby powagę głosowania.**

Komisja obowiązana jest sprawdzić, czy urna jest takiej wielkości, że pomieści wszystkie oddane karty do głosowania, oraz czy wykonana jest w taki sposób, aby przez cały czas, od jej zamknięcia i opieczetowania do jej otwarcia po zakończeniu głosowania, nie było możliwe wrzucenie do niej kart w inny sposób niż przez otwór do tego przeznaczony ani wyjęcie bądź wysypanie się kart. Jeżeli wielkość urny nie zapewni pomieszczenia w niej wszystkich kart do głosowania oddanych przez wyborców, komisja występuje do konsula o zapewnienie dla potrzeb głosowania urny dodatkowej.

8. Na widocznym miejscu w lokalu wywiesza się urzędowe obwieszczenia i informacje o:
 - 1) numerze i granicach okręgu wyborczego do Sejmu i liczbie posłów wybieranych w tym okręgu oraz o numerze i granicach okręgu wyborczego do Senatu;
 - 2) numerach i granicach obwodów głosowania oraz siedzibach obwodowych komisji wyborczych;
 - 3) zarejestrowanych w danym okręgu wyborczym listach kandydatów na posłów, tj. o numerach i nazwach tych list wraz z danymi o kandydatach oraz informacje o skreślonych z list kandydatach;
 - 4) zarejestrowanych kandydatach na senatora;
 - 5) sposobie głosowania;
 - 6) składzie komisji.

Obwieszczenia i informacje powinny być dodatkowo umieszczone na wysokości umożliwiającej ich odczytanie przez wyborców niepełnosprawnych o ograniczonej sprawności ruchowej (art. 37c § 1 Kodeksu wyborczego).

9. Komisja powinna mieć w swojej siedzibie zapewniony dostęp do telefonu oraz znać numery telefonów, pod którymi pełnione będą dyżury członków okręgowej komisji

wyborczej oraz dyżury w konsulacie oraz w Ministerstwie Spraw Zagranicznych.

10. W lokalu wyborczym oraz na terenie budynku (wewnątrz i na zewnątrz), w którym mieści się ten lokal, nie mogą być umieszczone hasła, napisy lub ulotki oraz inne materiały o charakterze agitacyjnym (art. 107 § 2 Kodeksu wyborczego). Kontroli w tym zakresie komisja dokonuje bezpośrednio przed dniem głosowania oraz ponownie przed rozpoczęciem głosowania, a także – w razie potrzeby – w trakcie głosowania. W razie umieszczenia takich materiałów komisja usuwa je; w przypadku gdyby usunięcie ich przez komisję we własnym zakresie nie było możliwe, zwraca się ona o pomoc do właściwego konsula. Lokale komisji przygotowuje i wyposaża właściwy konsul.
11. W miarę możliwości, w terminie uzgodnionym z konsulem komisja skontroluje stan wyposażenia lokalu oraz oznakowania budynku, w którym odbędzie się głosowanie. O stwierdzonych brakach lub nieprawidłowościach komisja niezwłocznie zawiadamia konsula, a następnie sprawdza, czy zostały one usunięte.

Rozdział II

Zadania komisji przed dniem wyborów

12. Niezwłocznie po powołaniu komisja odbywa pierwsze posiedzenie, na którym dokonuje wyboru przewodniczącego komisji i jego zastępcy oraz, po zapoznaniu się z niniejszymi wytycznymi, ustala sposób wykonywania swoich zadań. Niezwłocznie po ukonstytuowaniu się komisja podaje do publicznej wiadomości, w sposób zwyczajowo przyjęty, informację o swoim składzie z uwzględnieniem pełnionych funkcji. W dniu głosowania informację o składzie komisji wywiesza się w lokalu wyborczym.
13. W terminie uzgodnionym z konsulem komisja zbiera się w możliwie pełnym składzie, z udziałem przewodniczącego komisji lub jego zastępcy, w celu ostemplowania kart do głosowania wykorzystywanych w głosowaniu korespondencyjnym. Czynności te komisja wykonuje we wskazanym przez konsula miejscu. Niedopuszczalne jest wynoszenie kart do głosowania poza miejsce wskazane

przez konsula w celu ich ostemplowania. Przed rozpoczęciem stemplowania kart komisja upewnia się czy wydano jej właściwą pieczęć (numer komisji i nazwa miejscowości). Po ostemplowaniu kart sporządzany jest protokół, w którym wskazuje się liczbę ostemplowanych przez komisję kart do głosowania, odrębnie w wyborach do Sejmu i do Senatu. Protokół sporządza się w dwóch egzemplarzach, z których jeden otrzymuje konsul, a drugi pozostaje w dokumentacji komisji.

14. Nie później niż na 3 dni przed dniem głosowania przewodniczący zwołuje posiedzenie komisji poświęcone organizacji jej pracy przed i w dniu głosowania. W czasie tego posiedzenia komisja ustala w szczególności godziny rozpoczęcia pracy w dniu głosowania. Informację o godzinie rozpoczęcia pracy podaje się do publicznej wiadomości przede wszystkim na stronie internetowej konsula, a także w miarę możliwości przez jej wywieszenie w budynku, w którym mieści się lokal wyborczy. Informacja ta jest przeznaczona dla mężów zaufania i obserwatorów międzynarodowych w celu umożliwienia im obecności przy wszystkich czynnościach komisji poprzedzających otwarcie lokalu. Komisja współdziała w tym zakresie z właściwym konsulem.
15. Komisja odbiera od pracowników konsulatu karty do głosowania, formularze protokołów głosowania, pieczęć oraz spis wyborców. Do wykonania tego zadania **komisja wyznacza co najmniej trzy osoby ze swego składu**, przy czym jedną z nich powinien być przewodniczący komisji lub jego zastępca. Komisja ustala także, w uzgodnieniu z konsulem, miejsce i sposób przechowywania odebranych materiałów do dnia głosowania.
16. Przy odbiorze upoważnieni członkowie komisji dokładnie sprawdzają, czy:
 - 1) karty do głosowania zostały dostarczone w odpowiedniej liczbie oraz czy dotyczą one właściwego okręgu;
 - 2) karty do głosowania w wyborach do Sejmu są kompletne, tj. czy zawierają wszystkie listy kandydatów zarejestrowane w danym okręgu oraz czy zostały prawidłowo wydrukowane, np. czy nie mają błędów i usterek drukarskich;
 - 3) karty do głosowania w wyborach do Senatu są kompletne, tj. czy zawierają

- wszystkich kandydatów na senatora zarejestrowanych w danym okręgu wyborczym oraz czy zostały prawidłowo wydrukowane, np. czy nie mają błędów i usterek drukarskich; sprawdzenia kompletności kart komisja dokonuje na podstawie obwieszczenia okręgowej komisji wyborczej;
- 4) przekazano właściwą liczbę formularzy protokołów głosowania (po 4 egzemplarze):
 - a) protokołu głosowania w obwodzie na listy kandydatów na posłów wraz z wkładkami do protokołu zawierającymi wszystkie listy kandydatów zarejestrowane w danym okręgu,
 - b) protokołu głosowania w obwodzie na kandydatów na senatora wraz z wydrukowanymi nazwiskami zarejestrowanych kandydatów na senatora, a w okręgach wyborczych, w których zarejestrowano tylko jednego kandydata na senatora – protokołu głosowania w obwodzie na kandydata na senatora;
 - 5) przekazano właściwy spis wyborców;
 - 6) przekazano właściwą pieczęć komisji, tj. czy nazwa i siedziba (miejscowość) komisji oraz numer obwodu dotyczą danej obwodowej komisji wyborczej, a także czy jest to pieczęć obwodowej komisji wyborczej, a nie pieczęć obwodowej komisji do spraw referendum;
 - 7) przekazano formularze zaświadczeń potwierdzających wzięcie udziału w głosowaniu;
 - 8) przygotowane zostały potrzebne materiały biurowe (poduszka do stempli, przybory do pisania, papier, sznurek, nawilżacze, taśma klejąca itp.).
17. Odbiór dokumentów potwierdza się na piśmie, wymieniając ich rodzaj i ilość, w tym liczbę otrzymanych kart do głosowania (odrębnie do Sejmu i do Senatu). Protokół odbioru otrzymuje organ przekazujący, a jego kopię włącza się do dokumentacji komisji.
18. **W przypadku gdy komisji obwodowej zapewniono obsługę informatyczną,** przewodniczący komisji oraz zastępca przewodniczącego komisji odbierają login

i hasło upoważniające do korzystania z systemu informatycznego. Następnie pobierają oni z tego systemu kody jednorazowe do uwierzytelniania protokołów obwodowych. Odbiór loginu i hasła należy potwierdzić w miarę możliwości pisemnie.

Osoby, które posiadają login i hasło oraz kody jednorazowe, mają obowiązek zabezpieczenia ich przed dostępem innych osób. W razie zniszczenia lub utraty któregoś ze sposobów uwierzytelniania w systemie, należy skontaktować się z właściwym konsulem w celu podjęcia dalszych działań. Przewodniczący komisji najpóźniej w przeddzień głosowania ustala z osobami odpowiedzialnymi za obsługę informatyczną miejsce i harmonogram ich pracy.

Rozdział III

Zadania komisji w dniu wyborów przed otwarciem lokalu wyborczego

19. W dniu wyborów komisja zbiera się w lokalu wyborczym w możliwie pełnym składzie, z udziałem przewodniczącego komisji lub jego zastępcy, na tyle wcześnie, aby wykonać wszystkie czynności związane z przygotowaniem głosowania, lecz nie później niż o godz. 6⁰⁰.
20. Przed rozpoczęciem głosowania komisja, w możliwie pełnym składzie:
 - 1) sprawdza dostarczone jej dokumenty oraz pieczęć komisji (zobacz pkt 16 wytycznych);
 - 2) ponownie przelicza karty do głosowania (odrębnie do Sejmu i do Senatu); **ustaloną liczbę komisja wpisuje w punkcie 2 odpowiednio formularza protokołu głosowania w obwodzie na listy kandydatów na posłów i protokołu głosowania w obwodzie na kandydatów na senatora lub protokołu głosowania w obwodzie na kandydata na senatora;**
 - 3) ostemplowuje karty do głosowania – w miejscu na to przeznaczonym – swoją pieczęcią; w celu uniknięcia wydania wyborcy karty nieważnej **zaleca się ostemplowanie wszystkich kart do głosowania przed otwarciem lokalu, tj. przed godziną 7⁰⁰**; w razie niemożności wykonania tej czynności

przed rozpoczęciem głosowania należy ostemplować karty bezpośrednio po godzinie 7⁰⁰, możliwie przed rozpoczęciem wydawania kart wyborcom; po ostemplowaniu wszystkich kart pieczęcią komisji należy je wraz z pieczęcią komisji odpowiednio zabezpieczyć;

- 4) rozkłada spis wyborców oraz karty do głosowania w sposób ułatwiający prowadzenie głosowania;
- 5) sprawdza, czy w lokalu wyborczym w widocznym miejscu wywieszono są urzędowe obwieszczenia i informacje, o których mowa w pkt 8, sprawdza również, czy dodatkowo są one umieszczone na wysokości umożliwiającej ich odczytanie z wózka inwalidzkiego; w razie stwierdzenia nieprawidłowości w tym zakresie komisja podejmuje niezwłocznie działania dla ich usunięcia;
- 6) sprawdza, czy w lokalu wyborczym oraz wewnątrz i na zewnątrz budynku, w którym mieści się lokal, nie znajdują się elementy służące prowadzeniu kampanii wyborczej (plakaty, ulotki, napisy); w razie umieszczenia takich materiałów komisja usuwa je; w przypadku gdyby komisja nie mogła tego uczynić sama, zwraca się o pomoc do właściwego konsula; kontrolę w tym zakresie należy przeprowadzać również w toku głosowania;
- 7) sprawdza, czy urna jest pusta, a następnie zamyka ją i opieczętowuje. Dopuszczalne jest zabezpieczenie urny przed niekontrolowanym otwarciem za pomocą jednorazowych plomb opatrzonych unikatowym numerem. W takim przypadku każdorazowo numer plomby (plomb), niezwłocznie po ich założeniu, powinien być wpisany przez komisję do wewnętrznego protokołu. **Urna powinna być ustawiona w takim miejscu, by była przez cały czas głosowania widoczna dla członków komisji i mężów zaufania oraz obserwatorów międzynarodowych;** ponadto możliwe jest wyznaczenie jednego członka komisji (rotacyjnie), którego zadaniem będzie czuwanie nad urną. **Urny nie wolno wynosić z lokalu wyborczego. Urna musi pozostać zamknięta przez cały czas od zamknięcia aż do jej otwarcia po zakończeniu głosowania. Gdyby w tym czasie doszło do otwarcia urny, komisja**

odnotowuje to zdarzenie i wyjaśnia jego przyczynę w punkcie 21 protokołów głosowania.

Rozdział IV

Zadania komisji w trakcie głosowania

Otwarcie lokalu wyborczego

21. O godzinie 7⁰⁰ komisja otwiera lokal. **Od chwili rozpoczęcia głosowania do czasu jego zakończenia komisja wykonuje swoje zadania w składzie zapewniającym wyborcom udział w głosowaniu bez zakłóceń przy wydawaniu kart do głosowania, ale co najmniej 3-osobowym, w tym zawsze z udziałem przewodniczącego komisji bądź jego zastępcy (art. 42 § 3 Kodeksu wyborczego). Wymóg obecności co najmniej 3 osób z komisji oznacza stałe przebywanie takiej liczby członków w pomieszczeniu, w którym znajduje się urna.**

Postępowanie w przypadku skreślenia kandydata z listy, unieważnienia rejestracji listy lub skreślenia kandydata na senatora

22. Jeżeli w okresie po wydrukowaniu kart do głosowania, a przed dniem wyborów, okręgowa komisja wyborcza skreśli z zarejestrowanej listy kandydatów na posłów nazwisko kandydata na posła lub unieważni rejestrację listy kandydatów bądź skreśli kandydata na senatora, wówczas obowiązana jest niezwłocznie zawiadomić o tym fakcie, za pośrednictwem konsula, wszystkie obwodowe komisje wyborcze na obszarze danego okręgu wyborczego.

W takim przypadku nie dokonuje się druku nowych kart do głosowania. Okręgowa komisja wyborcza sporządza więc informację o nowym, prawidłowym brzmieniu karty do głosowania przez odwzorowanie właściwego arkusza takiej karty ze skreślonym nazwiskiem kandydata lub skreśloną listą kandydatów oraz o warunkach ważności głosu oddanego na takiej karcie. Otrzymałą **informację o dokonanych skreśleniach i nowym brzmieniu karty do głosowania komisja obwodowa umieszcza w lokalu wyborczym przy właściwym obwieszczeniu oraz informuje ustnie o tym wyborców.**

Niedopuszczalne jest dokonywanie przez komisję jakichkolwiek skreśleń i adnotacji na kartach do głosowania.

Czynności przed wydaniem wyborcy kart do głosowania

23. Przed wydaniem kart do głosowania komisja:

- 1) sprawdza tożsamość wyborcy na podstawie ważnego polskiego paszportu. Wyłącznie na terenie państw Unii Europejskiej oraz państw, do których można wjechać na podstawie polskiego dowodu osobistego, obywatel polski może przedstawić komisji ważny polski dowód osobisty (art. 52 § 3 Kodeksu wyborczego);
- 2) ustala, czy wyborca jest uprawniony do głosowania w tym obwodzie, przez sprawdzenie, czy jego nazwisko jest ujęte w spisie wyborców.

Komisje wyborcze wyznaczone do głosowania korespondencyjnego sprawdzają ponadto, czy w rubryce spisu wyborców „Uwagi” odpowiadającej nazwisku danego wyborcy nie jest umieszczona informacja o wysłaniu do niego pakietu wyborczego. **W przypadku umieszczenia takiej informacji komisja odmawia wydania kart do głosowania.** Jeżeli wyborca poinformuje komisję, że nie otrzymał pakietu wyborczego, wówczas przewodniczący komisji lub jego zastępca telefonicznie potwierdza w konsulacie, czy konsulat posiada informację o nedoręczeniu temu wyborcy pakietu. W przypadku potwierdzenia nedoręczenia pakietu przewodniczący lub jego zastępca skreśla adnotację w spisie o wysłaniu pakietu, w to miejsce wpisuje adnotację „pakiet nedoręczony” i opatruje ją parafą, a komisja wydaje wyborcy karty do głosowania.

Dopisywanie wyborców do spisu wyborców

24. W dniu głosowania komisja dopisuje do spisu wyborców, **na dodatkowym formularzu spisu**, i umożliwia głosowanie:

- 1) osobie przedkładającej zaświadczenie o prawie do głosowania, które to zaświadczenie **zatrzymuje i dołącza do spisu**; odnosi się to także do osób, które na podstawie zaświadczenia chcą głosować w „swoim” obwodzie

(wyborca otrzymał zaświadczenie od konsula w związku z zamiarem głosowania np. w innym obwodzie, a później odstąpił od tego zamiaru);

- 2) osobie pominiętej w spisie, jeżeli udokumentuje ona, że pominięcie jej nazwiska jest wynikiem pomyłki powstałej przy sporządzaniu spisu, co potwierdzi konsul; członek komisji, który uzyskał potwierdzenie, sporządza notatkę, którą dołącza się do spisu wyborców;

W przedstawionych powyżej dwóch przypadkach dopisania osób do spisu wyborców komisja jest zobowiązana do wpisania na dodatkowym arkuszu spisu wszystkich danych osoby zgodnie z rubrykami spisu.

Dodatkowy formularz spisu wyborców, na którym komisja dopisuje wyborców w dniu głosowania, powinien zawierać oznaczenie, że jest to dodatkowy formularz spisu wyborców. Członek komisji dopisujący na tym formularzu wyborcę w dniu głosowania każdorazowo, obok imienia i nazwiska osoby dopisanej, umieszcza swoją parafę. Po zakończeniu głosowania dodatkowy formularz spisu wyborców powinien zostać opatrzony pieczęcią obwodowej komisji wyborczej oraz podpisany przez przewodniczącego komisji lub jego zastępcę.

Komisja nie jest uprawniona do dokonywania jakichkolwiek innych zmian w spisie wyborców.

Wydawanie wyborcom kart do głosowania

25. Wyborcy wydaje się po jednej karcie do głosowania w wyborach do Sejmu i Senatu.
26. **Przy wydawaniu kart do głosowania obwodowa komisja sprawdza, czy wydawane karty są ostemplowane jej pieczęcią.**

Ponadto komisja zwraca uwagę, by wyborca potwierdził własnoręcznym podpisem, w przeznaczony na to rubryce spisu wyborców, fakt otrzymania kart.

W przypadku odmowy złożenia podpisu wydający karty członek komisji w rubryce spisu wyborców „Uwagi” czyni adnotację „odmowa podpisu” i opatruje ją swoją parafą. Podobnie należy postąpić w przypadku, gdy wyborca odmówił przyjęcia

jednej z kart do głosowania. Adnotacja powinna wówczas brzmieć „bez Sejmu” lub „bez Senatu”.

Jeżeli wyborca, który odmówił przyjęcia jednej z kart do głosowania, następnie będzie chciał otrzymać kartę do głosowania w wyborach, w których nie uczestniczył, komisja wydaje wyborcy tę kartę. Przewodniczący komisji w rubryce spisu wyborców w rubryce „Uwagi” skreśla adnotację odpowiednio „bez Sejmu” lub „bez Senatu” i skreślenie to opatruje swoją parafą.

Przy czynności potwierdzania przez wyborców otrzymania kart należy baczyć, by podpisy składane były w miejscach (w linii) odpowiadających nazwiskom. Możliwe jest składanie podpisu bez odwracania spisu wyborców. W przypadku gdy komisja zauważy, że osoba podpisała się w linii przy nazwisku innego wyborcy, wskazuje tej osobie właściwe miejsce w spisie do złożenia podpisu, a podpis złożony w niewłaściwym miejscu skreśla. Skreślenie opatruje się adnotacją „podpis w nieprawidłowym miejscu” i parafą przewodniczącego komisji lub jego zastępcy. Zwrócić także należy uwagę na konieczność zapewnienia ochrony danych osobowych wyborców ujętych w spisie, w tym przed ujawnieniem danych osobowych innych osób przy potwierdzaniu przez wyborcę odbioru kart do głosowania. W tym celu komisja może stosować nakładki na spis wyborców zabezpieczające dane osobowe innych osób ujętych w spisie, jeżeli zostały przekazane przez konsula.

27. Komisja odmawia ponownego wydania kart (lub karty) do głosowania niezależnie od przyczyn tego żądania (np. z powodu pomyłkowego wypełnienia karty, zniszczenia jej itp.).

28. Na wniosek wyborcy komisja jest obowiązana wyjaśnić mu sposób głosowania w wyborach do Sejmu i do Senatu oraz warunki ważności głosu, zgodnie z informacjami umieszczonymi na karcie do głosowania. Wyjaśnienie to nie może zawierać elementów agitacyjnych.

Ponadto komisja jest obowiązana, na prośbę wyborcy niepełnosprawnego, do przekazania ustnie treści obwieszczeń wyborczych w zakresie informacji o listach kandydatów na posłów oraz kandydatach na senatora zarejestrowanych w danym

okręgu wyborczym. Czynności te wykonuje przewodniczący komisji lub zastępca przewodniczącego w obecności innego członka komisji.

Przebieg głosowania

29. W czasie głosowania komisja zwraca uwagę, by wyborcy głosowali osobiście i w taki sposób, aby nie została naruszona tajność głosowania, a także aby głosowanie nie zostało wykorzystane do prowadzenia agitacji wyborczej. Karty do głosowania wyborcy powinni wrzucać do urny w taki sposób, aby strona zadrukowana była niewidoczna (art. 52 § 7 Kodeksu wyborczego).
30. Niedopuszczalne jest głosowanie za członka rodziny lub za inną osobę.
31. Osobie niepełnosprawnej, na jej prośbę, może pomagać w głosowaniu inna osoba, w tym także niepełnoletnia; pomoc ta może mieć tylko techniczny charakter; nie może ona polegać na sugerowaniu wyborcy sposobu głosowania lub na głosowaniu w zastępstwie tego wyborcy; dopuszczalne jest, aby na życzenie osoby niepełnosprawnej w pomieszczeniu za zasłoną przebywała osoba udzielająca pomocy. **Pomocy w głosowaniu nie może udzielać członek komisji, mąż zaufania ani obserwator międzynarodowy** (art. 53 Kodeksu wyborczego).
32. **Komisja zwraca uwagę, by wyborcy nie wynosili kart do głosowania poza lokal wyborczy. W przypadku gdy komisja zauważy, że wyborca wyniósł kartę do głosowania na zewnątrz, lub otrzyma informację, że w lokalu wyborczym lub poza nim oferowane jest odstąpienie karty, obowiązana jest niezwłocznie zawiadomić o tym właściwego konsula i fakt ten opisać w punkcie 21 protokołów głosowania.**
33. **Komisja zwraca również uwagę, aby wyborcy nie wrzucali do urny innych przedmiotów niż karty do głosowania. W razie stwierdzenia takich przypadków fakt ten należy opisać w punkcie 21 protokołów głosowania.**
34. Komisja, na żądanie wyborcy, obowiązana jest wydać zaświadczenie potwierdzające wzięcie udziału w głosowaniu. Zaświadczenie powinno zawierać następującą (odpowiednio) treść:

„Zaświadczenie

Obwodowa Komisja Wyborcza Nr ... w zaświadcza,
że Pan/Pani* otrzymał/otrzymała* kartę/karty*
(imię i nazwisko wyborcy)

do głosowania w wyborach do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej/i do/ Senatu
Rzeczypospolitej Polskiej* w głosowaniu w dniu 25 października 2015 r.

.....
(miejscowość, data)

.....
(podpis)

* Niepotrzebne skreślić lub pominąć.”.

Formularze zaświadczeń zapewnia konsul.

Na żądanie wyborcy komisja obowiązana jest również wydać zaświadczenie potwierdzające odmowę wydania kart do głosowania z podaniem przyczyny odmowy (np. gdy wyborca nie jest ujęty w spisie wyborców).

Zaświadczenia, o których mowa wyżej, sporządza się w jednym egzemplarzu. Informację o wydaniu zaświadczenia umieszcza się w rubryce spisu „Uwagi” przy nazwisku wyborcy, którego zaświadczenie dotyczyło.

Zaświadczenia podpisuje przewodniczący komisji lub zastępca przewodniczącego i opatruje pieczęcią komisji.

35. Komisja na bieżąco sprawdza liczbę podpisów w spisie potwierdzających otrzymanie kart przez wyborców.

W przypadku gdy liczba ta przekroczy 60% liczby otrzymanych przez komisję kart do głosowania, komisja obowiązana jest powiadomić właściwego konsula o możliwej potrzebie uruchomienia dla niej kart z rezerwy. Natomiast **gdy liczba ta przekroczy 80% liczby otrzymanych przez komisję kart do głosowania, komisja występuje do właściwego konsula o wydanie potrzebnej liczby kart do głosowania.**

36. Komisja czuwa, aby nie doszło do przepelnienia urny wyborczej. Otwieranie urny przy wykonywaniu tego zadania jest niedopuszczalne. Jeżeli komisja stwierdzi, że urna uległa zapełnieniu, np. zauważając, że wyborcy mają trudności z wrzucaniem

do niej kart do głosowania, powinna zakleić oraz opieczetować tę urnę i wykorzystać drugą urnę, jeżeli została dostarczona przed rozpoczęciem głosowania, lub niezwłocznie zwrócić się do konsula o dostarczenie drugiej urny. Urna, która uległa przepełnieniu, pozostaje w lokalu wyborczym. Przed rozpoczęciem stosowania drugiej urny komisja sprawdza, czy jest ona pusta, a następnie zamyka ją i opieczetowuje. Obie urny powinny być ustawione w takim miejscu, by były przez cały czas głosowania widoczne dla członków komisji i mężów zaufania oraz obserwatorów międzynarodowych.

Szczególne zadania komisji wyznaczonych do głosowania korespondencyjnego

37. Komisje wyznaczone do głosowania korespondencyjnego przeprowadzają to głosowanie, postępując w sposób określony w uchwale Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 27 marca 2015 r. w sprawie sposobu postępowania z kopertami zwrotnymi i pakietami wyborczymi w głosowaniu korespondencyjnym za granicą (M.P. poz. 328). Komisje te, w trakcie przeprowadzania głosowania, na bieżąco ustalają:

- 1) liczbę otrzymanych kopert zwrotnych;
- 2) liczbę kopert zwrotnych, w których nie było oświadczenia o osobistym i tajnym oddaniu głosu;
- 3) liczbę kopert zwrotnych, w których oświadczenie o osobistym i tajnym oddaniu głosu nie było podpisane przez wyborcę;
- 4) liczbę kopert zwrotnych, w których nie było koperty na kartę do głosowania;
- 5) liczbę kopert zwrotnych, w których znajdowała się niezaklejona koperta na kartę do głosowania;
- 6) liczbę kopert na kartę do głosowania wrzuconych do urny.

W przypadku gdy informacje z ppkt 2-5 dotyczą jednej koperty zwrotnej, należy je uwzględnić w każdym z tych punktów.

Otrzymanych przez komisję pustych kopert zwrotnych nie uwzględnia się przy dokonywaniu powyższych ustaleń.

Dane, o których mowa, są zapisywane na arkuszu pomocniczym prowadzonym przez wskazanego członka komisji pod nadzorem przewodniczącego lub zastępcy przewodniczącego komisji.

Przerwa w głosowaniu

38. **Głosowania nie wolno przerywać**, chyba że w wyniku nadzwyczajnych wydarzeń zostanie ono przejściowo lub trwale uniemożliwione. Przez nadzwyczajne wydarzenie należy rozumieć **wyłącznie takie, które realnie uniemożliwia głosowanie** (np. katastrofa budowlana dotycząca budynku, w którym znajduje się lokal wyborczy); nie są nadzwyczajnymi wydarzeniami sytuacje o charakterze techniczno-organizacyjnym (brak właściwej pieczęci, trudność w dostaniu się do budynku lub lokalu przed rozpoczęciem głosowania, zapelnienie się urny itp.). **O przyczynach uzasadniających – zdaniem komisji – zarządzenie przerwy w głosowaniu, jego przedłużenie lub odroczenie komisja powiadamia niezwłocznie właściwego konsula oraz za jego pośrednictwem właściwą okręgową komisję wyborczą i za jej zgodą podejmuje uchwałę w tej sprawie.** Uchwałę o zarządzeniu przerwy w głosowaniu, jego przedłużeniu lub odroczeniu komisja bezzwłocznie podaje do publicznej wiadomości oraz przesyła konsulowi i okręgowej komisji wyborczej, która przekazuje ją Państwowej Komisji Wyborczej. Uchwałę tę komisja załącza do protokołu głosowania i czyni o tym adnotację **w punkcie 18 protokołów głosowania.**
39. W razie przerywania lub odroczenia głosowania komisja zakleja i opieczętowuje wlot urny, ustala liczbę niewykorzystanych kart do głosowania, liczbę osób uprawnionych do głosowania, czyli liczbę osób ujętych w spisie wyborców, oraz liczbę wydanych kart – na podstawie podpisów osób w spisie wyborców. Następnie spis wyborców, niewykorzystane karty do głosowania oraz inne dokumenty komisji umieszcza w odrębnych pakietach, opieczętowuje je i opisuje. Urnę wraz z pakietami oddaje na przechowanie przewodniczącemu komisji. Z czynności tych należy sporządzić protokół, podając w nim liczbę niewykorzystanych kart do głosowania

(odrębnie dla Sejmu i Senatu), liczbę osób uprawnionych do głosowania i liczbę wydanych kart (odrębnie dla Sejmu i Senatu).

40. Po sporządzeniu protokołu przewodniczący komisji zamyka lokal wyborczy i opieczętowuje wejście do lokalu pieczęcią komisji. Pieczęć komisji oddaje się na przechowanie zastępcy przewodniczącego lub innemu członkowi komisji.
41. Konsul zapewnia ochronę lokalu komisji w czasie przerwy w głosowaniu. Zadania i tryb postępowania konsula w zakresie ochrony lokalu określa rozporządzenie Ministra Spraw Zagranicznych z dnia 23 lutego 2015 r. w sprawie szczegółowych wymagań oraz obowiązków konsula w zakresie ochrony lokalu wyborczego w czasie przerwy w głosowaniu (Dz. U. poz. 292).
42. Przed wznowieniem głosowania komisja stwierdza protokolarnie, czy pieczęcie na wejściu do lokalu wyborczego, na urnie (ewentualnie plomby, o których mowa w pkt 20 ppkt 7) i pakietach z kartami oraz spisem nie zostały naruszone. W razie naruszenia pieczęci (plomb) lub braku pakietów albo dokumentów komisja opisuje stwierdzony stan w protokole głosowania, zawiadamia o tym niezwłocznie właściwego konsula i za jego pośrednictwem okręgową komisję wyborczą i następnie wykonuje czynności wskazane przez okręgową komisję wyborczą.

Rozdział V

Zakończenie głosowania

43. O godzinie 21⁰⁰ przewodniczący komisji zarządza zakończenie głosowania. Komisja zamyka lokal; osobom przybyłym do lokalu przed tą godziną należy umożliwić oddanie głosu. Po opuszczeniu lokalu przez ostatniego wyborcę komisja zapieczętowuje wlot urny, zaklejając go paskiem papieru opatrzonym pieczęcią komisji i podpisami jej członków. W przypadku podjęcia przez komisję uchwały o przedłużeniu głosowania lokal wyborczy jest zamykany później niż o godz. 21⁰⁰, tj. o godzinie wynikającej z uchwały. Komisje utworzone za granicą nie mają możliwości zakończenia głosowania wcześniej niż o godz. 21⁰⁰, nawet w przypadku wzięcia udziału w głosowaniu przez wszystkich wyborców ujętych w spisie

wyborców.

44. Po zamknięciu lokalu i po zakończeniu głosowania w lokalu mogą przebywać poza członkami komisji wyłącznie mężowie zaufania i obserwatorzy międzynarodowi. Ponadto w czasie otwierania urny i wyjmowania z niej kart dopuszczalna jest obecność w lokalu przedstawicieli prasy, na zasadach, o których mowa w pkt 6. Mężowie zaufania, obserwatorzy międzynarodowi i przedstawiciele prasy nie mogą uczestniczyć w liczeniu głosów ani pomagać członkom komisji w wykonywaniu ich zadań. W przypadku gdy komisji zapewniono obsługę informatyczną, w lokalu w miejscu wyznaczonym przez przewodniczącego może przebywać również osoba odpowiedzialna za tę obsługę.

Rozdział VI

Ustalenie wyników głosowania i sporządzenie protokołów głosowania

Informacje wstępne

45. Czynności związane z ustaleniem wyników głosowania w obwodzie i sporządzeniem protokołów głosowania komisja wykonuje w możliwie pełnym składzie. **Nie jest dopuszczalne tworzenie z członków komisji grup roboczych, które wykonywałyby oddzielnie czynności po zakończeniu głosowania, np. ustalając wyniki głosowania na podstawie części kart do głosowania.**
46. Komisja przystępuje do ustalenia wyników głosowania i sporządzenia projektów: protokołu głosowania w obwodzie na listy kandydatów na posłów i protokołu głosowania w obwodzie na kandydatów na senatora. W okręgach wyborczych, w których zarejestrowano tylko jednego kandydata na senatora, sporządza się projekt protokołu głosowania w obwodzie na kandydata na senatora. (Ilekcroć w dalszej części wytycznych mowa jest o „protokole głosowania w obwodzie na kandydatów na senatora”, należy przez to rozumieć również „protokół głosowania w obwodzie na kandydata na senatora”). Do tego celu wykorzystuje się dostarczone formularze protokołów.

47. Czynności opisane w pkt 48-78 dotyczą przygotowania projektów protokołów, ale należy wykonywać je na formularzach protokołów głosowania. Ze względów praktycznych we wskazanych wyżej punktach dla uproszczenia używane jest pojęcie „protokołu głosowania”, a nie „projektu protokołu głosowania” lub „formularza protokołu głosowania”.
48. **Liczby w protokołach głosowania w obwodzie wpisuje się w następujący sposób: liczby jednocyfrowe wpisuje się w ostatniej kratce z prawej strony, liczby dwucyfrowe – w dwóch ostatnich kratkach z prawej strony, liczby trzycyfrowe – w trzech ostatnich kratkach z prawej strony itd., czyli tak, aby ostatnia cyfra wpisywanej liczby wypadła w ostatniej kratce z prawej strony.**
Jeżeli ustalona przez komisję liczba wynosi zero, w ostatniej kratce z prawej strony należy wpisać cyfrę „0”.

Rozliczenie kart do głosowania

49. W pierwszej kolejności komisja dokonuje rozliczenia kart do głosowania.

Wypełnianie punktu 2 protokołu głosowania

Komisja wpisuje w punkcie 2 właściwego protokołu głosowania ustaloną przed rozpoczęciem głosowania liczbę otrzymanych kart do głosowania odpowiednio w wyborach do Sejmu i w wyborach do Senatu.

Wypełnianie punktu 3 protokołu głosowania

Komisja przelicza niewykorzystane karty do głosowania odrębnie do Sejmu i do Senatu. Ustalone przez komisję odrębnie dla Sejmu i Senatu liczby niewykorzystanych kart do głosowania wpisuje się w punkcie 3 właściwego protokołu głosowania.

Karty niewykorzystane należy zapakować w pakiety, odrębnie karty do Sejmu i karty do Senatu, opieczetować je i opisać.

Wypełnianie punktu 1 protokołu głosowania

Komisja ustala liczbę wyborców uprawnionych do głosowania, tj. umieszczonych w spisie, łącznie z osobami dopisanymi przez komisję w trakcie głosowania na dodatkowym formularzu spisu i liczbę tę wpisuje w punkcie 1 protokołów głosowania. Liczby uprawnionych do głosowania w wyborach do Sejmu i do Senatu muszą być równe.

Wypełnianie punktu 4 protokołu głosowania

Kolejną czynnością komisji jest ustalenie liczby wyborców, którym wydano karty do głosowania w wyborach do Sejmu i do Senatu.

Ustalenia tego dokonuje się na podstawie liczby podpisów potwierdzających otrzymanie karty do głosowania (łącznie z adnotacjami „odmowa podpisu” zastępującymi podpisy). Należy zwrócić szczególną uwagę na adnotacje umieszczone w rubryce „Uwagi” spisu dotyczące sytuacji, gdy wyborcy pobrali jedną kartę do głosowania, np. „tylko do Sejmu” bądź „tylko do Senatu”. Liczby wyborców, którym wydano karty do głosowania w wyborach do Sejmu i do Senatu, mogą być różne.

Liczby te nie mogą być większe od liczby wyborców uprawnionych do głosowania (punkt 1 protokołu).

Liczbę wyborców, którym wydano karty do głosowania w wyborach do Sejmu, wpisuje się w punkcie 4 protokołu głosowania w obwodzie na listy kandydatów na posłów, a liczbę wyborców, którym wydano karty do głosowania w wyborach do Senatu, wpisuje się w punkcie 4 protokołu głosowania w obwodzie na kandydatów na senatora.

Wypełnianie punktu 15 protokołu głosowania

50. Na podstawie ustalonych danych komisja ustala, czy liczba kart niewykorzystanych (**punkt 3 protokołu**) i liczba wyborców, którym wydano karty do głosowania (**punkt 4 protokołu**), stanowią w sumie liczbę kart, które otrzymała komisja

(**punkt 2 protokołu**). Rozliczenia należy dokonać oddzielnie w każdym z protokołów.

W razie stwierdzenia niezgodności należy ponownie przeliczyć podpisy w spisie, a jeśli wynik rozliczenia kart będzie ten sam – **przypuszczalną przyczynę niezgodności opisać w punkcie 15 protokołu głosowania**. W razie braku miejsca w protokole na opisanie przyczyn rozbieżności należy dokonać tego na oddzielnej kartce papieru stanowiącej załącznik do danego protokołu. W protokole należy zamieścić informację o sporządzeniu załącznika. Jeżeli niezgodność nie występuje, w punkcie 15 protokołów głosowania należy wpisać wyrazy „brak uwag”.

51. W dalszej kolejności komisja dokonuje ustaleń dotyczących głosowania przez pełnomocnika, głosowania na podstawie zaświadczenia o prawie do głosowania i głosowania korespondencyjnego.

Wypełnianie punktu 5 protokołu głosowania

Komisja w punkcie 5 protokołu głosowania w obwodzie na listy kandydatów na posłów oraz protokołu głosowania w obwodzie na kandydatów na senatora wpisuje cyfrę „0” – wobec ustawowego braku możliwości głosowania przez pełnomocnika.

Wypełnianie punktu 6 protokołu głosowania

Komisja ustala liczbę wyborców głosujących na podstawie zaświadczenia o prawie do głosowania, odrębnie w wyborach do Sejmu i do Senatu.

Ustalenia tego dokonuje się na podstawie liczby otrzymanych zaświadczeń.

Ponadto należy wziąć pod uwagę adnotacje umieszczone w rubryce „Uwagi” spisu dotyczące sytuacji, gdy wyborcy głosujący na podstawie zaświadczenia pobrali jedną kartę do głosowania, np. „tylko do Sejmu” bądź „tylko do Senatu”. Liczby wyborców, którzy głosowali na podstawie zaświadczenia w wyborach do Sejmu i do Senatu, mogą być różne.

Liczbę wyborców głosujących na podstawie zaświadczenia o prawie do głosowania w wyborach do Sejmu wpisuje się w punkcie 6 protokołu

głosowania w obwodzie na listy kandydatów na posłów, a liczbę wyborców głosujących na podstawie zaświadczenia o prawie do głosowania w wyborach do Senatu wpisuje się w punkcie 6 protokołu głosowania w obwodzie na kandydatów na senatora.

Wypełnianie punktu 7 protokołu głosowania

W dalszej kolejności komisja ustala liczby dotyczące głosowania korespondencyjnego. **Ustaleń tych dokonują komisje wyznaczone do głosowania korespondencyjnego, pozostałe komisje w punktach 7–8e protokołów głosowania wpisują cyfrę „0”.**

Liczbę wyborców, którym wysłano pakiety wyborcze, ustala się na podstawie liczby adnotacji w spisie wyborców zawierających informacje o wysłaniu pakietu wyborczego do wyborcy. **Liczbę wyborców, którym wysłano pakiety wyborcze, wpisuje się w punkcie 7 protokołów głosowania.**

Wypełnianie punktu 8 protokołu głosowania

Następnie komisja wyznaczona do głosowania korespondencyjnego wpisuje ustalone wcześniej, zgodnie z pkt 37, liczby: otrzymanych kopert zwrotnych (**w punkcie 8 protokołu**), kopert zwrotnych, w których nie było oświadczenia o osobistym i tajnym oddaniu głosu (**w punkcie 8a protokołu**), kopert zwrotnych, w których oświadczenie o osobistym i tajnym oddaniu głosu nie było podpisane przez wyborcę (**w punkcie 8b protokołu**), kopert zwrotnych, w których nie było koperty na kartę do głosowania (**w punkcie 8c protokołu**), kopert zwrotnych, w których znajdowała się niezaklejona koperta na kartę do głosowania (**w punkcie 8d protokołu**), kopert na kartę do głosowania wrzuconych do urny (**w punkcie 8e protokołu**).

Liczba otrzymanych kopert zwrotnych (**punkt 8 protokołu**) nie może być większa od liczby wyborców, którym wysłano pakiety wyborcze (**punkt 7 protokołu**). Suma liczb z punktów 8a-8e nie może być mniejsza od liczby otrzymanych kopert zwrotnych (punkt 8 protokołu). Liczby te wpisuje się zarówno w protokole głosowania w obwodzie na listy kandydatów na posłów jak i w protokole głosowania

w obwodzie na kandydatów na senatora.

Ustalenie wyników głosowania

52. Komisja sprawdza, czy pieczęcie na urnie oraz na wlocie do urny (ewentualnie jednorazowe plomby, o których mowa w pkt 20 ppkt 7) pozostały nienaruszone, po czym otwiera urnę i wyjmuje z niej karty do głosowania.

Zaleca się zachowanie staranności przy wyjmowaniu kart z urny, aby karty do głosowania nie zostały uszkodzone.

W przypadku stwierdzenia, że w urnie znajdują się inne przedmioty niż karty do głosowania (w tym np. czyste kartki papieru), komisja oddziela je od kart do głosowania, a informacje o ich odnalezieniu odnotowuje w punkcie 21 protokołów głosowania.

53. **Komisja wyznaczona do głosowania korespondencyjnego**, po otwarciu urny i wyjęciu z niej kart, przystępuje do wykonania zadań określonych w § 2 ust. 6 uchwały, o której mowa w pkt 37.

54. Komisja przegląda wszystkie karty i wydziela z nich karty całkowicie przedarte na dwie lub więcej części, których **nie bierze się** pod uwagę przy obliczeniach. Jako karty całkowicie przedarte traktuje się, w przypadku kart zbroszurowanych, także te karty, w których odłączono poszczególne strony bądź ich części.

Karty takie należy zapakować w pakiet, opieczetować go i opisać.

Wypełnianie punktu 9 i punktu 16 protokołu głosowania

Komisja oddziela karty do głosowania w wyborach do Sejmu od kart do głosowania w wyborach do Senatu, liczy je (odrębnie do Sejmu i do Senatu) i odpowiednio liczby **wpisuje w punkcie 9** właściwego protokołu głosowania.

Komisje wyznaczone do głosowania korespondencyjnego podają **w punkcie 9a** właściwego protokołu głosowania liczbę kart do głosowania wyjętych z kopert na kartę do głosowania odpowiednio w wyborach do Sejmu i w wyborach do Senatu, ustaloną w sposób określony w uchwale, o której mowa w pkt 37.

Liczbę tę należy uwzględnić przy ustalaniu liczby kart wyjętych z urny, o których

mowa wyżej. Czynności te wykonuje się odrębnie w protokole głosowania w obwodzie na listy kandydatów na posłów i w protokole głosowania w obwodzie na kandydata na senatora.

Pozostałe komisje wpisują cyfrę „0” w punkcie 9a protokołu.

Jeżeli liczba kart wyjętych z urny (**punkt 9 protokołu**) pomniejszona o liczbę kart wyjętych z kopert na kartę do głosowania (**punkt 9a protokołu**) nie jest równa liczbie wyborców, którym wydano karty do głosowania (**punkt 4 protokołu**), wówczas przypuszczalną przyczynę tego stanu rzeczy należy omówić w **punkcie 16** właściwego protokołu głosowania. Przyczynę tę należy ustalić po przeliczeniu kart ważnych i nieważnych. Jeżeli różnica nie występuje, w punkcie tym należy wpisać wyrazy „brak uwag”.

Analogicznie należy postąpić, jeżeli liczba kart wyjętych z kopert na kartę do głosowania (**punkt 9a protokołu**) jest większa od liczby kopert na kartę do głosowania wrzuconych do urny (**punkt 8e protokołu**).

W razie braku miejsca w protokole na opisanie przyczyn rozbieżności należy dokonać tego na oddzielnej kartce, którą załącza się do protokołu. W protokole należy zamieścić informację o sporządzeniu załącznika. Czynności te wykonuje się odrębnie w protokole głosowania w obwodzie na listy kandydatów na posłów i w protokole głosowania w obwodzie na kandydata na senatora.

Wypełnianie punktu 10 i punktu 17 protokołu głosowania

55. Komisja wydziela i liczy karty nieważne (**tj. inne niż ustalone urzędowo lub nieopatrzone pieczęcią komisji obwodowej**), **oddzielnie karty do Sejmu i do Senatu. Ustaloną liczbę wpisuje się w punkcie 10 właściwego protokołu głosowania.**

Należy uważać, aby omyłkowo w tym punkcie protokołu **nie wpisać** liczby głosów nieważnych, o których będzie mowa w dalszej części wytycznych. Jeżeli liczba kart nieważnych jest większa niż 0, przypuszczalną przyczynę wystąpienia kart nieważnych należy opisać w **punkcie 17 właściwego protokołu głosowania.**

Jeżeli liczba kart nieważnych wynosi 0, w **punkcie 10 protokołu** należy wpisać „0”, a w **punkcie 17 protokołu** wyrazy „brak uwag”. Czynności te wykonuje się odrębnie w protokole głosowania w obwodzie na listy kandydatów na posłów i w protokole głosowania w obwodzie na kandydata na senatora.

Karty nieważne należy zapakować w pakiety, odrębnie do Sejmu i do Senatu, opieczętować je i opisać.

Pozostałe karty są kartami ważnymi i na ich podstawie ustala się wyniki głosowania.

Wypełnianie punktu 11 protokołu głosowania

56. Karty ważne należy policzyć, odrębnie do Sejmu i do Senatu, a ustaloną **liczbę wpisać w punkcie 11 właściwego protokołu głosowania.**

Suma liczb kart nieważnych (**punkt 10 protokołu**) i kart ważnych (**punkt 11 protokołu**) musi być równa liczbie kart wyjętych z urny (**punkt 9 protokołu**).

Sprawdzenia komisja dokonuje odrębnie w protokole głosowania w obwodzie na listy kandydatów na posłów i w protokole głosowania w obwodzie na kandydatów na senatora.

Komisja pakuje karty do głosowania w wyborach do Senatu w tymczasowy pakiet i odkłada je.

Wypełnianie punktu 12 protokołu głosowania w obwodzie na listy kandydatów na posłów

57. Na podstawie kart ważnych komisja ustala liczbę głosów nieważnych oraz głosów ważnych w wyborach do Sejmu.

Komisja jest obowiązana przejrzeć całą kartę do głosowania, a nie poprzestać na miejscu, w którym wyborca postawił znak „x”, gdyż może się okazać, że znak taki wyborca postawił przy nazwiskach kandydatów na więcej niż jednej liście, co powoduje nieważność głosu.

W trakcie przeglądania kart do głosowania komisja odkłada osobno karty z głosami nieważnymi według przyczyn nieważności głosu i osobno karty z głosami ważnymi.

Uznania głosu za nieważny komisja dokonuje po okazaniu karty wszystkim członkom komisji uczestniczącym w ustalaniu wyniku głosowania.

Ustalając, czy głos na karcie jest ważny czy nieważny, komisja stosuje poniższe reguły:

- **znakiem „x” postawionym w kratce są dwie przecinające się linie, których punkt przecięcia znajduje się obrębie kratki (art. 227 § 1 Kodeksu wyborczego);** ustalenie, czy znak „x” postawiony jest w kratce, czy poza nią, należy do komisji;
 - nieważne są głosy, jeżeli na karcie do głosowania wyborca postawił znak „x” w kratce przy nazwiskach kandydatów z różnych list kandydatów (tj. z więcej niż jednej listy) bądź nie postawił znaku w kratce przy nazwisku kandydata na żadnej liście (art. 227 § 2 Kodeksu wyborczego);
 - jeżeli na karcie do głosowania wyborca postawił znak „x” w kratce obok nazwisk dwóch lub więcej kandydatów z tej samej listy, to głos taki uważa się za ważnie oddany na daną listę i zalicza kandydatowi, którego nazwisko jest umieszczone wyżej na tej liście od innych nazwisk, przy których również postawiono znak „x” (art. 227 § 5 Kodeksu wyborczego);
 - jeżeli znak „x” został postawiony przy nazwisku kandydata, którego okręgowa komisja wyborcza skreśliła z zarejestrowanej listy kandydatów na posłów lub (oraz) unieważniła rejestrację listy kandydatów, wówczas przy ocenie, czy głos jest ważny, należy kierować się także zasadami, o których mowa w pkt 70;
 - **wszelkie znaki, wykreślenia, przekreślenia, w tym również i znak „x” postawiony przez wyborcę poza przeznaczoną na to kratką, traktuje się jako dopiski, które nie wpływają na ważność głosu. Natomiast wszelkie znaki graficzne naniesione w obrębie kratki, w tym w szczególności zamazanie kratki, przekreślenie znaku w kratce itp. powodują nieważność głosu.**
58. Wyodrębnione karty ważne z głosami nieważnymi liczy się i odkłada, według przyczyny nieważności głosu, a ich łączną liczbę, ustaloną zgodnie z pkt 65 i 79

wpisuje się w **punkcie 12 protokołu głosowania**.

W punkcie 12a protokołu głosowania wpisuje się liczbę głosów nieważnych z powodu postawienia znaku „x” obok nazwiska dwóch lub większej liczby kandydatów z różnych list.

W punkcie 12b protokołu głosowania wpisuje się liczbę głosów nieważnych z powodu niepostawienia znaku „x” obok nazwiska żadnego kandydata z którejkolwiek z list.

W punkcie 12c protokołu głosowania wpisuje się liczbę głosów nieważnych z powodu postawienia znaku „x” wyłącznie obok nazwiska kandydata z listy, której rejestracja została unieważniona

Suma liczb z **punktów od 12a do 12c** musi być równa lub mniejsza od liczby z **punktu 12**. Jednakże sytuacja, w której suma ta jest mniejsza od liczby z **punktu 12, może wystąpić wyłącznie** w sytuacji, gdy komisja stwierdziła nieważność głosów z powodu naniesienia przez wyborcę znaków graficznych w obrębie kratki, w tym w szczególności zamazania kratki, przekreślenia znaku w kratce.

Karty ważne z głosami nieważnymi należy zapakować w odrębne pakiety – według przyczyn nieważności głosu – opieczętować je i opisać „Głosy nieważne z kart ważnych w wyborach do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 25 października 2015 r. z powodu

(przyczyna nieważności)

—”.

(liczba)

Następnie opisane pakiety z głosami nieważnymi według przyczyny nieważności głosu należy zapakować w jeden pakiet i opisać: „Głosy nieważne z kart ważnych w wyborach do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 25 października 2015 r.

—”.

(liczba)

Wypełnianie punktu 13 protokołu głosowania w obwodzie na listy kandydatów na posłów

59. Pozostałe karty ważne są kartami z głosami ważnymi. Komisja liczy wszystkie głosy ważne oddane łącznie na wszystkie listy kandydatów i ich liczbę wpisuje **w punkcie 13 protokołu głosowania**.
60. Następnie należy zsumować liczby głosów nieważnych (**punkt 12 protokołu głosowania**) i głosów ważnych (**punkt 13 protokołu głosowania**) i porównać wynik z wcześniej wpisaną **w punkcie 11 protokołu głosowania** liczbą kart ważnych. Liczby te muszą być identyczne. Jeżeli występuje rozbieżność, należy poszukać przyczyny błędu i po sprostowaniu obliczeń właściwe liczby wpisać do protokołu.

Wypełnianie punktu 14 protokołu głosowania w obwodzie na listy kandydatów na posłów

61. Komisja ustala – na podstawie kart ważnych z głosami ważnymi – liczbę głosów ważnych oddanych na każdą z poszczególnych list kandydatów na posłów. W tym celu odrębnie grupuje karty z głosami oddanymi na poszczególne listy. Oblicza liczbę głosów oddanych na każdą z list i wpisuje ją przy numerze i nazwie listy na przygotowanych wcześniej arkuszach pomocniczych – odrębnych dla każdej listy z jej numerem i nazwą oraz nazwiskami i imionami umieszczonych na niej kandydatów.
62. Po dokonaniu tej czynności należy podsumować głosy ważne oddane na wszystkie listy kandydatów. Otrzymana liczba musi być identyczna z liczbą głosów ważnych oddanych łącznie na wszystkie listy kandydatów wpisaną w punkcie 13 protokołu głosowania. Ustalone liczby komisja wpisuje przy nazwiskach poszczególnych kandydatów na arkuszach pomocniczych.

Następnie komisja sprawdza prawidłowość ustalenia liczby głosów ważnych oddanych na każdą z list.

W tym celu dodaje liczby głosów oddanych na poszczególnych kandydatów z danej listy i uzyskany wynik wpisuje na arkuszu pomocniczym w rubryce „Razem”.

Uzyskany wynik powinien być taki, jak liczba głosów ważnych oddanych na listę, ustalona w sposób opisany w punkcie 67. Wyjątkiem od tej zasady jest sytuacja, gdy na liście znajduje się nazwisko skreślonego kandydata.

Ustaloną liczbę głosów ważnych oddanych na poszczególne listy kandydatów na posłów komisja wpisuje w **punkcie 14 protokołu głosowania** odpowiednio przy numerach i oznaczeniach list kandydatów w rubryce „Liczba głosów ważnych oddanych na listę”.

63. Pozostałe dane dotyczące **punktu 14 („Na poszczególne listy kandydatów na posłów i umieszczonych na nich kandydatów oddano następujące liczby głosów ważnych:”)** wypełnia się odrębnie, wpisując z arkuszy pomocniczych do protokołu po prawej stronie przy numerze i oznaczeniu każdej listy liczbę głosów, które oddano na tę listę, a przy nazwiskach i imionach kandydatów – otrzymaną przez nich liczbę głosów.

Suma głosów oddanych na wszystkich kandydatów z danej listy (rubryka „Razem” musi być równa liczbie głosów ważnych oddanych na tę listę). Jeżeli występuje rozbieżność, należy poszukać przyczyny błędu i po sprostowaniu obliczeń właściwe liczby wpisać do protokołu. Wyjątek może stanowić lista, na której znajduje się nazwisko kandydata skreślonego z listy.

64. Jeżeli w okresie po wydrukowaniu kart do głosowania, a przed dniem wyborów, okręgowa komisja wyborcza skreśliła z zarejestrowanej listy nazwisko kandydata na posła lub unieważniła rejestrację listy kandydatów, wówczas tryb postępowania przy obliczaniu i ustalaniu wyników głosowania jest następujący:

- 1) jeżeli wyborca postawił znak „x” w kratce obok nazwiska skreślonego kandydata oraz postawił znak „x” w kratce obok nazwiska innego kandydata z tej samej listy, to głos jest ważny i zalicza się nieskreślonemu kandydatowi;
- 2) jeżeli wyborca postawił znak „x” w kratce obok nazwiska skreślonego kandydata oraz postawił znak „x” w kratce obok nazwiska kandydata z innej (ale tylko jednej) listy, to głos jest ważny i oddany na kandydata z innej listy i tę listę;
- 3) jeżeli wyborca postawił znak „x” jedynie w kratce obok nazwiska skreślonego

kandydata, to głos jest ważny i oddany na listę, ale głosu tego nie zalicza się żadnemu kandydatowi z tej listy (art. 227 § 4 Kodeksu wyborczego);

4) jeżeli wyborca postawił znak „x” w kratce obok nazwiska kandydata z listy, której rejestrację unieważniono, oraz postawił znak „x” w kratce obok nazwiska kandydata z innej (ale tylko jednej) listy, to głos jest ważny i oddany na kandydata z innej listy i tę listę;

5) jeżeli wyborca postawił znak „x” jedynie w kratce obok nazwiska kandydata z listy, której rejestrację unieważniono, to głos jest nieważny.

Skreślone nazwisko kandydata umieszcza się (pozostawia) w odpowiedniej części protokołu głosowania w obwodzie z adnotacją przy jego nazwisku „skreślony” w miejscu przeznaczonym na wpisanie liczby głosów. Analogicznie postępuje się w przypadku unieważnionej rejestracji listy kandydatów.

65. Po sprawdzeniu prawidłowości danych komisja pakuje, w odrębne pakiety według numerów i nazw list, karty ważne z głosami ważnymi i na każdym pakiecie umieszcza oznaczenie listy i liczbę oddanych na nią głosów. Pakiety te należy zapakować w zbiorczy pakiet, opieczetować go i opisać „Głosy ważne z kart ważnych w wyborach do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 25 października 2015 r.

–”.

(liczba)

Staranne wykonanie tej czynności pozwoli na szybkie wyjaśnienie ewentualnych błędów w obliczeniach, a także zarzutów wynikających z uwag mężów zaufania lub protestów wyborców.

Następnie komisja wypełnia w pozostałych punktach protokołu głosowania w obwodzie na listy kandydatów na posłów.

66. Po wykonaniu czynności związanych z ustaleniem wyników głosowania w wyborach do Sejmu komisja sprawdza, czy pakiet zawierający ważne karty do głosowania w wyborach do Senatu nie został naruszony, i przystępuje do ustalenia wyników głosowania na kandydatów na senatora.

Wypełnianie punktu 12 protokołu głosowania w obwodzie na kandydatów na senatora

67. Przy ustalaniu wyników głosowania w wyborach do Senatu komisja odpowiednio stosuje opisane w pkt 57 zasady dotyczące definicji znaku „x” i ewentualnych dopisków na karcie do głosowania.
68. Komisja uznaje za nieważne głosy, jeżeli na karcie do głosowania wyborca postawił znak „x” w kratkach przy nazwiskach więcej niż jednego kandydata, bądź nie postawił znaku „x” w kratce przy żadnym nazwisku kandydata.
69. W okręgu wyborczym, w którym został zarejestrowany tylko jeden kandydat, komisja uznaje za nieważne głosy, jeżeli na karcie do głosowania wyborca postawił zarówno znak „x” w kratce oznaczonej słowem „TAK”, jak i w kratce oznaczonej słowem „NIE”; liczbę głosów nieważnych z tej przyczyny wpisuje się **w punkcie 12a protokołu głosowania**; lub nie postawił znaku „x” w żadnej kratce; liczbę głosów nieważnych z tej przyczyny wpisuje się **w punkcie 12b protokołu głosowania**
70. Jeżeli okręgowa komisja wyborcza skreśliła kandydata na senatora, wówczas przy ocenie, czy głos jest ważny, należy stosować odpowiednio zasady, o których mowa w pkt 64, z tym że:
- 1) jeżeli wyborca postawił znak „x” w kratce obok nazwiska skreślonego kandydata na senatora oraz postawił znak „x” w kratkach obok nazwiska tylko jednego nieskreślonego kandydata, głos taki uważa się za ważny i oddany na tego (nieskreślonego) kandydata;
 - 2) jeżeli wyborca postawił znak „x” tylko w kratce obok nazwiska skreślonego kandydata, głos taki uważa się za nieważny.
71. **Karty ważne z głosami nieważnymi należy policzyć, uwzględniając przyczyny nieważności głosów i ustaloną liczbę wpisać w punkcie 12 protokołu głosowania.** **W punkcie 12a protokołu głosowania** wpisuje się liczbę głosów nieważnych z powodu postawienia znaku „x” obok nazwiska dwóch lub większej liczby kandydatów.
- W punkcie 12b protokołu głosowania** wpisuje się liczbę głosów nieważnych

z powodu niepostawienia znaku „x” obok nazwiska żadnego kandydata.

W punkcie 12c protokołu głosowania wpisuje się liczbę głosów nieważnych z powodu postawienia znaku „x” wyłącznie obok skreślonego nazwiska kandydata.

Suma liczb z **punktów od 12a do 12c** musi być równa lub mniejsza od liczby z **punktu 12**. Jednakże sytuacja, w której suma ta jest mniejsza od liczby z **punktu 12, może wystąpić wyłącznie** w sytuacji, gdy komisja stwierdziła nieważność głosów z powodu naniesienia przez wyborcę znaków graficznych w obrębie kratki, w tym w szczególności zamazania kratki, przekreślenia znaku w kratce.

Karty z głosami nieważnymi, należy spakować i opisać na zasadach określonych w pkt 58, z tym, że w opisie należy wskazać, iż są to karty z wyborów do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej.

72. W okręgu wyborczym, w którym został zarejestrowany tylko jeden kandydat wyodrębnione **karty z głosami nieważnymi, według przyczyny nieważności głosów liczy się i odkłada, a ich liczbę**, ustaloną zgodnie z pkt 57 i 69 **wpisuje się w punkcie 12 protokołu głosowania w obwodzie na kandydata na senatora.**

W punkcie 12a protokołu głosowania wpisuje się liczbę głosów nieważnych z powodu postawienia znaku „x” jednocześnie za i przeciw wyborowi kandydata.

W punkcie 12b protokołu głosowania wpisuje się liczbę głosów nieważnych z powodu niepostawienia znaku „x” ani za ani przeciw wyborowi kandydata.

Suma liczb z punktów 12a i 12b musi być równa lub mniejsza od liczby z punktu 12. Jednakże sytuacja, w której suma ta jest mniejsza od liczby z punktu 12, może wystąpić wyłącznie w sytuacji, gdy komisja stwierdziła nieważność głosów z powodu naniesienia przez wyborcę znaków graficznych w obrębie kratki, w tym w szczególności zamazania kratki, przekreślenia znaku w kratce. Karty z głosami nieważnymi, należy spakować i opisać na zasadach określonych w pkt 58, z tym, że w opisie należy wskazać, iż są to karty z wyborów do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej.

Wypełnianie punktu 13 protokołu głosowania w obwodzie na kandydatów na senatora

73. Następnie ustala się liczbę kart ważnych z głosami ważnymi i wpisuje w punkcie 13 protokołu głosowania na kandydatów na senatora.

Następnie komisja sumuje liczby głosów nieważnych (**punkt 12 protokołu**) i głosów ważnych (**punkt 13 protokołu**) i porównuje wynik z wcześniej wpisaną **liczbą w punkcie 11 protokołu**. Liczby te muszą być identyczne. Jeżeli występuje rozbieżność, należy poszukać przyczyny błędu i po sprostowaniu obliczeń właściwe liczby wpisać do protokołu.

Wypełnianie punktu 14 protokołu głosowania w obwodzie na kandydatów na senatora

74. Komisja ustala liczbę głosów ważnych oddanych na poszczególnych kandydatów na senatora.

Ustalenia tego komisja dokonuje na przygotowanych wcześniej arkuszach pomocniczych z nazwiskami i imionami wszystkich kandydatów na senatora.

Żaden z kandydatów nie może otrzymać więcej głosów, niż wynosi liczba głosów ważnych.

75. Komisja oblicza sumę głosów oddanych na wszystkich kandydatów i sprawdza, czy jest ona równa liczbie głosów ważnych wpisanej **w punkcie 13 protokołu głosowania**. W przypadku, gdy któryś z powyższych warunków nie jest spełniony, komisja ponownie sprawdza poprawność ustalenia wyników głosowania na kandydatów na senatora.

76. Po sprawdzeniu prawidłowości ustalenia liczby głosów ważnych oddanych na poszczególnych kandydatów na senatora **komisja wypełnia punkt 14 protokołu**.

Sumę liczb głosów ważnych oddanych na wszystkich kandydatów komisja wpisuje w rubryce „Razem”.

Komisja sprawdza, czy suma liczb głosów ważnych oddanych na wszystkich kandydatów wpisana w rubryce „Razem” jest równa liczbie głosów ważnych wpisanej w punkcie 13 protokołu głosowania. W przypadku, gdy warunek ten nie jest spełniony, komisja ponownie sprawdza poprawność ustalenia wyników

głosowania na kandydata na senatora.

Jeżeli w okręgu wyborczym zarejestrowano tylko jednego kandydata na senatora, liczbę głosów ważnych za wyborem kandydata i liczbę głosów ważnych przeciw wyborowi kandydata komisja wpisuje w odpowiednich pozycjach w punkcie 14 protokołu głosowania.

Sumę liczb głosów ważnych za wyborem kandydata i przeciw wyborowi kandydata komisja wpisuje w rubryce „Razem”.

77. Komisja sprawdza, czy suma liczb głosów ważnych za wyborem kandydata i przeciw wyborowi kandydata wpisana w rubryce „Razem” jest równa liczbie głosów ważnych wpisanej w punkcie 13 protokołu głosowania. W przypadku, gdy warunek ten nie jest spełniony, komisja ponownie sprawdza poprawność ustalenia wyników głosowania na kandydata na senatora.
78. Komisja pakuje karty ważne z głosami ważnymi w pakiet, opieczetowuje go i opisuje „Głosy ważne z kart ważnych do Senatu”.
- Następnie komisja wypełnia w pozostałych punktach protokołu głosowania w obwodzie na kandydatów na senatora.

Uwagi do protokołów głosowania wnoszone przez mężów zaufania i członków komisji

Wypełnianie punktu 19 i punktu 20 protokołu głosowania

79. Do każdego protokołu głosowania mogą wnieść uwagi mężowie zaufania obecni przy pracach komisji oraz członkowie komisji uczestniczący w jej pracach. Mąż zaufania, który wniósł uwagę, podpisuje ją w protokole. Uwagi mężów zaufania wpisuje się bezpośrednio do protokołu **w punkcie 19**. Jeżeli mężowie zaufania nie zgłosili uwag lub nie byli obecni przy sporządzaniu protokołu, w punkcie tym należy wpisać odpowiednio wyrazy „brak zarzutów” lub „brak mężów zaufania w obwodzie”.

Uwagi członków komisji wpisuje się bezpośrednio do protokołu **w punkcie 20**. Członek komisji, który wniósł uwagę, podpisuje ją w protokole. Jeżeli członkowie

komisji nie zgłosili uwag, w punkcie tym należy wpisać wyrazy „brak zarzutów”. Jeżeli treść uwag mężów zaufania albo członków komisji nie mieści się na formularzu, należy dołączyć ją do protokołu, zaznaczając to w odpowiednim punkcie protokołu. Komisja ma obowiązek ustosunkować się do wniesionych zarzutów, załączając do protokołu wyjaśnienia.

Sporządzenie protokołów głosowania (informacje ogólne)

80. Komisja jest obowiązana sporządzić protokoły głosowania według wzorów określonych w załącznikach do uchwały Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 20 lipca 2015 r. w sprawie wzorów protokołów głosowania i protokołów z wyborów stosowanych w wyborach do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej (M.P. poz. 746).
81. Protokoły głosowania sporządza się w dostarczonym komisji systemie informatycznym, zatwierdzonym do użytku przez Państwową Komisję Wyborczą. Jeżeli **komisja nie ma obsługi informatycznej w swojej siedzibie**, albo zachodzą przeszkody w wykorzystaniu systemu informatycznego, protokoły głosowania **sporządza się ręcznie**.

Sporządzenie protokołów głosowania w systemie informatycznym

82. Sporządzenie protokołów głosowania w systemie informatycznym odbywa się w następujący sposób:
 - 1) przewodniczący lub zastępca przewodniczącego komisji przekazuje osobie odpowiedzialnej za obsługę informatyczną sporządzone przez komisję projekty protokołu głosowania w obwodzie na listy kandydatów na posłów i protokołu głosowania w obwodzie na kandydatów na senatora; osoba ta wprowadza wszystkie dane z projektów protokołów do systemu informatycznego. W trakcie wprowadzania danych system może sygnalizować na ekranie monitora błędy (w kolorze czerwonym) i ostrzeżenia (w kolorze niebieskim). Mimo tej sygnalizacji przygotowane dane liczbowe należy wprowadzić do końca;
 - 2) w przypadku gdy po wprowadzeniu wszystkich danych liczbowych system

sygnalizuje błędy lub ostrzeżenia, należy wydrukować zestawienie błędów. Obowiązkiem komisji jest ustalenie przyczyny błędu i jego usunięcie przez wprowadzenie w odpowiednich rubrykach prawidłowych danych liczbowych, bowiem bez usunięcia błędów protokół nie zostanie wydrukowany. W tym celu komisja powinna przeanalizować treść komunikatu o błędzie, sprawdzić odpowiednie dane liczbowe na arkuszach pomocniczych, sprawdzić prawidłowość działań arytmetycznych, a jeśli to jest konieczne – powtórzyć czynności związane z ustaleniem wyników głosowania. Wydrukowane zestawienie błędów podpisują wszystkie osoby wchodzące w skład komisji obwodowej uczestniczące w ustalaniu wyników głosowania oraz opatruje się je pieczęcią komisji. Dokument ten **nie jest przekazywany** właściwej okręgowej komisji wyborczej, lecz pozostaje w dokumentacji komisji obwodowej;

- 3) w przypadku gdy system informatyczny nie sygnalizuje błędów (zostały usunięte lub ich nie było), a jedynie sygnalizuje ostrzeżenia, obowiązkiem komisji jest przeanalizowanie treści ostrzeżeń i – w razie stwierdzenia ich zasadności – dokonanie korekty danych liczbowych. Jeżeli natomiast komisja, po analizie ostrzeżeń, dojdzie do wniosku, że dane liczbowe są prawidłowe, powinna wpisać zajęte stanowisko na wydruku raportu ostrzeżeń. Raport ostrzeżeń podpisują wszystkie osoby wchodzące w skład komisji obwodowej uczestniczące w ustalaniu wyników głosowania oraz opatruje się go pieczęcią komisji.
- Obwodowa komisja wyborcza przekazuje wraz z protokołem do okręgowej komisji wyborczej podpisany wydruk raportu ostrzeżeń, jeśli aprobowała protokół bez wprowadzania zmian w zakresie sygnalizowanym raportem ostrzeżeń;**
- 4) jeśli system informatyczny nie sygnalizował błędów lub zostały one usunięte, drukowane są protokoły głosowania.

Awaria drukarki lub inne przeszkody w wydrukowaniu protokołu nie zwalniają komisji posiadającej obsługę informatyczną z obowiązku

wprowadzenia do systemu informatycznego danych z protokołów głosowania;

- 5) komisja sprawdza zgodność danych z wydrukowanymi protokołami z ustalonymi wynikami głosowania; **sprawdzenia dokonuje się poprzez odczytanie na głos danych z wydrukowanych protokołów i porównanie ich z danymi z projektów protokołów przekazanych osobie odpowiedzialnej za obsługę informatyczną komisji;**
 - 6) jeżeli pozwalają na to możliwości techniczne, to osoba odpowiedzialna za obsługę informatyczną komisji dokonuje transmisji danych z protokołów, a przewodniczący komisji lub jego zastępca uwierzytelnia kodem jednorazowym zgodność danych wprowadzonych do systemu informatycznego z danymi zawartymi w protokołach przyjętych przez komisję;
 - 7) jeżeli możliwości techniczne nie pozwoliły na dokonanie transmisji danych z protokołów, osoba odpowiedzialna za obsługę informatyczną komisji dokonuje zapisu danych z protokołów na nośniku elektronicznym.
83. W każdym etapie prac w systemie informatycznym, oprócz osoby odpowiedzialnej za obsługę informatyczną komisji, powinien brać udział przewodniczący komisji lub jego zastępca; przy tych czynnościach mogą być też obecni pozostali członkowie komisji, mężowie zaufania i obserwatorzy międzynarodowi.
84. W przypadku sporządzania protokołów głosowania w systemie informatycznym jakakolwiek zmiana, niezależnie czy dokonana w protokole głosowania w obwodzie na listy kandydatów na posłów czy też w protokole głosowania w obwodzie na kandydatów na senatora, powoduje konieczność ponownego wydrukowania obydwu protokołów, tj. zarówno protokołu głosowania w obwodzie na listy kandydatów na posłów jak i protokołu głosowania w obwodzie na kandydatów na senatora, nawet jeżeli w jednym z tych protokołów nie była wprowadzana żadna zmiana, oraz powoduje konieczność ponownej transmisji danych z obu protokołów do okręgowej komisji wyborczej.

Podpisywanie protokołów głosowania

85. **Protokoły głosowania w obwodzie (każdy w dwóch egzemplarzach), podpisują wszyscy członkowie komisji obecni przy ich sporządzeniu, także ci, którzy wnieśli do nich uwagi. Protokoły opatruje się pieczęcią komisji. Powyższe obowiązki dotyczą zarówno komisji, w których protokoły zostały sporządzone w systemie informatycznym, jak i komisji, w których protokół został sporządzony ręcznie.**
86. W przypadku komisji, w których protokoły zostały sporządzone ręcznie, wszyscy członkowie komisji obecni przy ich sporządzeniu obowiązkowo parafują wszystkie strony protokołu (poza stroną, na której składane są podpisy członków komisji). Nie dotyczy to kopii protokołów przekazywanych mężom zaufania, na ich żądanie, których uwierzytelnienia dokonuje przewodniczący komisji lub jego zastępca. Protokół opatruje się pieczęcią komisji. Ponadto w komisjach, w których protokół został sporządzony w systemie informatycznym, wszyscy członkowie komisji obecni przy jego sporządzeniu, mogą parafować wszystkie strony protokołu (poza stroną, na której składane są podpisy członków komisji) na dole każdej strony. W przypadku protokołów sporządzanych w systemie informatycznym należy zwrócić uwagę, aby parafy członków komisji nie zostały umieszczone na symbolu kontrolnym systemu informatycznego i kodzie kreskowym zamieszczonych na dole każdej strony protokołu.

Podawanie protokołów głosowania do publicznej wiadomości

87. Komisja sporządza po jednej kopii protokołu głosowania w obwodzie na listy kandydatów na posłów i protokołu głosowania w obwodzie na kandydatów na senatora, które po zabezpieczeniu przed wpływem warunków atmosferycznych (deszcz itp.) wywiesza w miejscu łatwo dostępnym dla zainteresowanych i widocznym po zamknięciu lokalu. Kopia protokołu powinna być wywieszona w taki sposób, żeby możliwe było jej odczytanie także z wózka inwalidzkiego. **Wywieszenie kopii protokołów głosowania winno nastąpić niezwłocznie**

po sporządzeniu protokołów. Poza przypadkami, o których mowa w pkt 38, komisja nie może opuścić lokalu wyborczego przed wywieszeniem kopii protokołów głosowania.

Jako kopię protokołu można wykorzystać wydruki dodatkowego egzemplarza projektu protokołu (w komisjach korzystających ze wspomaganie informatycznego), kserokopię protokołu lub kopię sporządzoną odręcznie na formularzu protokołu. Kopię poświadczają za zgodność z oryginałem członkowie komisji obecni przy jej sporządzeniu, podpisując ją, parafując każdą stronę i opatrując ją pieczęcią obwodowej komisji wyborczej.

W przypadku sprostowań dokonywanych w protokole komisja obowiązana jest niezwłocznie podać, w powyższy sposób, treść sprostowanego protokołu do publicznej wiadomości. W takiej sytuacji na pierwotnie sporządzonym protokole, na pierwszej stronie, należy uczynić adnotację „WADLIWY. PODLEGAŁ SPROSTOWANIU”. Adnotację tę opatrują podpisami wszyscy członkowie komisji obecni przy tej czynności. Adnotację opatruje się pieczęcią. Podaniu do publicznej wiadomości podlegają oba protokoły głosowania (wadliwy i sprostowany). W przypadku sprostowania protokołu głosowania sporządzanego w systemie informatycznym (jego ponownym wydruku) należy odpowiednio stosować pkt 82.

Zainteresowani mężowie zaufania mogą, w miarę możliwości technicznych, otrzymać kopię protokołu głosowania, o czym mowa w pkt 4. Powyższe dotyczy również zainteresowanych członków komisji.

Rozdział VII

Przekazanie protokołów głosowania do okręgowej komisji wyborczej

88. Zasady oraz tryb przekazywania protokołów głosowania z obwodów utworzonych za granicą szczegółowo regulują przepisy uchwały Państwowej Komisji z dnia 16 września 2015 r. w sprawie zasad i trybu przekazywania Okręgowej Komisji Wyborczej w Warszawie I, właściwej dla dzielnicy Śródmieście m.st. Warszawy, wyników głosowania i protokołów głosowania z obwodów utworzonych za granicą

w wyborach do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, zarządzonych na dzień 25 października 2015 r. (M.P. poz. 929).

Rozdział VIII

Postępowanie z dokumentami z wyborów

89. Spis wyborców wraz z dołączonymi do niego zaświadczeniami o prawie do głosowania oraz sporządzone wcześniej pakiety zawierające posegregowane karty do głosowania, pakiety zawierające koperty zwrotne (w przypadku komisji wyznaczonych do głosowania korespondencyjnego), a także wszystkie arkusze pomocnicze i niewykorzystane formularze protokołów (także błędnie wypełnione) oraz wadliwie sporządzone protokoły głosowania, pakuje się w zbiorczą paczkę, którą opisuje się, pieczętuje i zabezpiecza przed możliwością niekontrolowanego otwarcia. Pozostałą dokumentację komisji (drugie egzemplarze protokołów głosowania, protokoły posiedzeń, uchwały, zestawienie błędów, drugie egzemplarze raportu ostrzeżeń itp.) komisja pakuje w odrębną paczkę, którą opisuje i pieczętuje.
90. Przewodniczący obwodowej komisji wyborczej przekazuje w depozyt konsulowi wszystkie paczki z dokumentami oraz pieczęć komisji. Sposób przekazania należy uzgodnić wcześniej z osobami, którym depozyt jest przekazywany. **Dokumenty stanowiące depozyt przechowywane są w konsulacie i mogą być udostępnione wyłącznie na żądanie Sądu Najwyższego, sądów powszechnych, prokuratury i Policji.**